

- Rorty, Richard (1991): *Objectivity, Relativism and Truth. Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard (1999): *Philosophy and Social Hope*. London: Penguin Books.
- Rosenberg, Alex (2003): *Philosophy of Science. A Contemporary Introduction*. London: Routledge.
- Sayer, Andrew (2000): *Realism and Social Science*. London: Sage Publications.
- Shapiro, Ian – Wendt, Alexander (2005): The Difference that Realism Makes: Social Science and the Politics of Consent. In: I. Shapiro: *The Flight From Reality in the Human Science*. Princeton: Princeton University Press.
- Waltz, Kenneth, N. (1979): *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley.
- Waltz, Kenneth, N. (1997): Evaluating Theories. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 913–917.
- Waltz, Kenneth, N. (2003): Thoughts about Assaying Theories. In: C. Elman, M. C. Elman (eds.): *Progress in International Relations Theory*. Cambridge – London: MIT Press.
- Weber, Max (1969 a): Ideal Types and Theory Construction. In: M. Brodbeck (ed.): *Readings in the Philosophy of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company.
- Weber, Max (1969 b): The Interpretive Understanding of Social Action. In: M. Brodbeck (ed.): *Readings in the Philosophy of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company.
- Wight, Collin (2005): The Philosophy of Social Science and IR. In: W. Carlsnaes, T. Risse, B. A. Simmons (eds.): *Handbook of International Relations*. London: Sage, s. 23–51.
- Wight, Colin (2006a): *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wight, Colin (2006b): Realism, Science and Emancipation. In: K. Dean et al.: *Realism, Philosophy and Social Science*. New York: Palgrave.
- Wight, Colin (2007): A Manifesto for Scientific realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work! *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35, No. 2, s. 379–398.
- Wight, Colin (2007): A Manifesto for Scientific realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work! *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35, No. 2, s. 379–398.
- Winch, Peter (1989): *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge.
- Wolf, Kurt (ed.) (1960): *Essays on Sociology and Philosophy by Emile Durkheim et al.* New York: Harper & Row Publisher.

## KAPITOLA DRUHÁ SYNTÉZA TEORIÍ CESTOU JEJICH DESTRUKCE

Petr Drulák

Jak ukázaly předchozí kapitoly, každá teoretická tradice v oboru mezinárodních vztahů vychází z odlišných ontologických a epistemologických předpokladů, přičemž tyto odlišnosti často rozdělují i jednotlivé teorie v rámci téže tradice. Každá z teorií umožňuje poznávat a analyzovat pouze omezený okruh jevů. Výzkum, který se snaží zachytit daný jev co nejpřesněji, se proto nutně potýká s otázkou slučitelnosti různých teoretických perspektiv.

Tato otázka navazuje na poslední z pěti dilemat, které Pavel Barša rozebírá v Úvodu. Jedná se o dilema totožnosti, kdy máme na výběr mezi vysvětlením empiricky neurčitým, které se opírá o jednoznačně identifikovatelnou a úspornou teorii, a vysvětlením empiricky určitým, které v sobě spojuje řadu teoreticky různých předpokladů. Dilema je nutným a nevyhnutelným důsledkem neúplnosti jakéhokoli teoretického vysvětlení; jak P. Barša připomíná: „Teorie různých typů vystihují různé aspekty, z nichž je složena realita. Každá konceptuální mřížka z ní zachycuje pouze některé na úkor jiných, které se z jiného hlediska mohou zdát neméně podstatnými“. Tento problém lze překonat tím, že různé teorie propojujeme a kombinujeme, abychom rozšířili jejich empirický záběr. P. Barša mluví o komplementarismu, kdy každá teorie je „pouze dílčím doplňkem dalších“, čímž vzdává „soutěž o status samostatné teoretické alternativy“.

Tato kapitola se dívá na stejné dilema z jiného pohledu. V sázce je totiž ještě něco jiného než konkurenceschopnost teorie (a tedy jejích autorů) v soutěži s jinými teoriemi. Dile-

ma totožnosti je dilematem koherence. Úsporná a koherentní teorie (typu neorealismu) nemůže být empiricky dostatečně určitá a naopak empiricky bohaté vysvětlení se musí opírat hned o několik různých teorií, což rozmělnuje jeho koherenci. Můžeme potom volit „buď koherentní teorie, nebo plně porozumění jevu“, ale nikdy obojí (Tierney – Weaver, 2005).

226 | V této souvislosti odlišíme komplementarismus od eklektismu. Oba pojmy se vztahují k situaci, v níž se analýza opírá o různá teoretická vysvětlení a různé teoretické koncepty. Zatímco komplementarismus ohrožuje pouze identitu jednotlivých teorií, eklektismus vede ke ztrátě vnitřní koherence výsledné analýzy.

Kapitola si klade za cíl objasnit předpoklady neeklektického slučování teorií. Nejprve se stručně zabývám důvody, které vedou k těmto úvahám, a vysvětluji význam koherence pro výzkum. Následně vymezuji několik metateoretických cest propojování různých teorií a podrobněji se věnuji pozitivismu, vědeckému realismu a pragmatismu. Závěrem není volba jedné z nich, nýbrž doporučení propojovat poznání na úrovni konceptů, a nikoli na úrovni teorií.

### Bez kvalitní metateorie není kvalitní empirie

Z hlediska potřeb empirického výzkumu by se mohlo zdát, že se bez metateoretických úvah docela dobře obejdeme. Nabízí se jednoduše položit různá teoretická vysvětlení jedno vedle druhého a udělat si tak představu o zkoumaném fenoménu. Takový eklektismus však v sobě skrývá úskalí nekoherence, která ve svém důsledku může zbavit naši analýzu jakéhokoli smysluplného obsahu. Hrozbu nekoherence si přiblížíme následujícím příkladem.

Představme si, že bychom v textu analýzy americké zahraniční politiky našli dva výroky. Jeden by tvrdil, že zahraniční politika USA je mírová, neboť demokratické státy se chovají mírověji než státy nedemokratické. Druhý by naopak říkal, že zahraniční politika USA je válečná, neboť demokracie

jsou militarističtější než státy nedemokratické. Eklektickou syntézou těchto výroků dojdeme k nekoherentnímu závěru, že zahraniční politika USA je mírová a současně válečná. Docházíme k paradoxu, který nám brání poznat povahu americké zahraniční politiky.

Pokud však budeme dostatečně reflektovat odlišnosti teorií, o něž se ony dva vzájemně rozporné výroky opírají, můžeme zjistit, že jejich rozpor je pouze zdánlivý, neboť každá teorie má pouze omezenou platnost a v případech, kdy platí první, neplatí druhá a naopak. Ukáže se, že zahraniční politika demokratických států je mírová vůči ostatním demokraciím a že demokracie jsou agresivní vůči nedemokraciím. Tato reflexe nám umožňuje na teoretické úrovni neeklekticky propojit dva zdánlivě rozporné přístupy a na empirické úrovni formulovat koherentní a smysluplný závěr, že zahraniční politika USA je mírová vůči demokratickým státům a válečná vůči nedemokratickým.

Tento příklad byl zvolen pro názornost, dokumentuje, že analytické poznatky nemohou být propojovány bez reflexe teorií, do nichž jsou zasazeny. Něco podobného platí, když se v teoretické abstrakci přesuneme o patro výše. Teorie a jejich koncepty nemohou být propojovány bez reflexe metateoretických předpokladů, z nichž vycházejí. Klasické a stále platné varování před takovým metateoretickým eklektismem formulovali před více než dvaceti lety J. G. Ruggie s F. Kratochwillem (Kratochwil – Ruggie, 1986). Ukazují, že většina výzkumů mezinárodních režimů postrádá koherenci. Ačkoli vychází z definice režimu jako intersubjektivního jevu založeného na sdílených principech a normách států, zkoumá ho výlučně objektivisticky prostřednictvím teorie her a dalších metod zkoumání strategické interakce států. V důsledku této nekoherence potom výzkum režimů podle J. G. Ruggieho a F. Kratochwila vede k řadě těžko vysvětlitelných paradoxů, které spíše zastírají skutečnou povahu studovaných problémů.

Jiným příkladem eklektického přístupu je stať P. J. Katzensteina a N. Okawary (Katzenstein – Okawara, 2001), v níž

autoři ukazují, že ani realismus, ani liberalismus a ani konstruktivismus sám o sobě nedokáže přesvědčivě analyzovat souhru multilateralismu a bilateralismu v japonské zahraniční politice. Hlásí se k „analytickému eklektismu“, což znamená, že každou teoretickou perspektivu aplikují na zkoumaný problém a následně se je snaží na empirické úrovni propojovat, otázky teoretické a metateoretické slučitelnosti však neřeší. Výsledkem je empiricky bohatý popis, v němž nalezneme koncepty a teorie všeho druhu bez nároku na koherenci.

228 |

Pokud se chceme vyhnout nekoherenci a následnému pádu do nesmyslnosti, je třeba důsledně reflektovat metateoretické předpoklady teorií a pojmů, s nimiž pracujeme a které chceme kombinovat. Týká se to zejména často používaných pojmů typu demokracie, moc, válka, spolupráce či identita. Pouze na základě jejich rozboru se můžeme buď vyhnout zdánlivým rozporům, nebo naopak odhalit rozpory maskované nominální shodou ve slovním označení zcela odlišných pojmů. Například totéž slovo moc se může vztahovat k vojenským schopnostem států stejně jako k působení normativní struktury mezinárodního systému na jednotlivé státy. Každý z těchto dvou pojmů moci se opírá o představy o povaze světa a poznání, které jsou zcela odlišné a ve větší míře navzájem rozporné. Pokud se necháme vést nominální shodou těchto dvou odlišných pojmů a budeme je bez dalšího klást vedle sebe jako vzájemně zaměnitelné, dospějeme ke stejnému výsledku nulového poznání, jako kdybychom bez dalšího položili vedle sebe výše zmíněné výroky o americké zahraniční politice.

### Propojování teorií: překlad nebo společný základ

Zatímco eklektismus nahodile a bez metateoretické reflexe slučuje rozporné koncepty a teorie, jeho protipól představovaný tezí o nesouměřitelnosti jakékoli propojování teorií odmítá. Nesouměřitelnost znamená, že teorie nelze navzájem usouvztažňovat, protože každá se vztahuje pouze k takové empirické realitě, kterou sama uznává za vhodnou či kterou

si sama svými koncepty vytváří. Svět realismu je jiný než svět marxismu, teorie prvního světa se neuplatní ve druhém světě a mezi oběma světy není nic, co by je umožňovalo propojovat. Zatímco nesouměřitelnost upřednostňuje logickou koherenci na úkor empirického záběru, eklektismus dává přednost empirickému pokrytí před bezrozporností. Dilema mezi nesouměřitelností a eklektismem proto představuje další variaci dilematu totožnosti a určitosti.

Mezi těmito dvěma krajními pozicemi nalezneme celou řadu pokusů, které se snaží slučovat různé teorie, či konkrétněji různá teoretická vysvětlení, aniž by přitom výsledek zabředl do vnitřních rozporů. Ideálně typicky můžeme odlišit dvě cesty těchto pokusů: cesta překladu a cesta společného základu.

Metaforou překladu míníme přenášení konceptů jedné teorie do jazyka druhé teorie. Ačkoli rodilí mluvčí češtiny a angličtiny pojmenovávají a kategorizují svět každý po svém v souladu s lexikálními a gramatickými zákonitostmi svých jazyků, neznamená to, že si nikdy nemohou porozumět. Čech se může naučit anglicky nebo Angličan česky, a to, co má na srdci, přeložit ze svého rodného jazyka do jazyka cizího. Možnost překladu sebou potom nese nejméně dva problémy – epistemický a mocenský.

Z epistemického hlediska je někdy problém najít v druhém jazyce odpovídající výrazy a struktury, často je nemožné přeložit báseň a zachovat v ní všechny původní metafory a konotace. Čím jsou si jazyky vzdálenější, tím větší je to problém. Z toho vyplývá, že překladem nutně dochází k posunům a zkreslením, „*traduttore, traditore*“. Mocenský vztah mezi mluvčími obou jazyků rozhoduje o tom, kdo se učí či jazyk, zda Češi angličtinu nebo Angličané češtinu.

Metafora překladu je na místě a dobře vystihuje úskalí propojování odlišných teorií. V realistické teorii můžeme například hledat ekvivalenty liberálních konceptů či můžeme přenášet konstruktivistické pojmy do marxismu. Například pojem strukturální moci se do realismu dostává z marxismu

| 229

(Guzzini, 1993) a přítomnost idejí v neoliberálních teoriích pochází od konstruktivistů (Goldstein – Keohane, 1993).

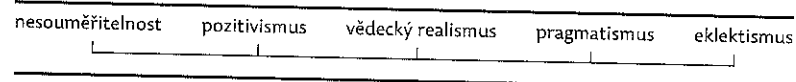
230 | Objevují se zde i obě úskalí – epistemické a mocenské. Většina konstruktivistů vytkne neoliberálnímu překladu konstruktivistických pojmů, že je překrucuje a ochuzuje, a podobně se postaví marxisté k překladu realistickému. Některé teorie vystupují jako dominantní a svými pojmy definují základní debaty oboru, jimž se následně ostatní teorie přizpůsobují. Například neorealisté tematizují pojem mezinárodní anarchie a v důsledku jejich dominantního postavení v období od konce 70. do počátku 90. let se tento pojem objevuje u klasických realistů tzv. anglické školy (anarchická společnost), u neoliberálů (spolupráce v podmínkách anarchie) i u konstruktivistů (kultura anarchie).

Cesta společného základu spočívá v nalezení takového metateoretického rámce, který by umožnil různé teorie, nebo alespoň různá teoretická vysvětlení zkoumaného fenoménu, bezrozporně integrovat do jednoho celku. Pro současnou teorii mezinárodních vztahů přicházejí v úvahu tři takové rámce: pozitivistický, vědecko-realistický a pragmatistický. Na teoretické úrovni každý z nich odpovídá odlišným teoriím mezinárodních vztahů a na filozoficko-vědní úrovni odlišným představám o povaze vědecké pravdy.

Pozitivistický rámec představuje východisko neo-neo syntézy a vědněfilozoficky se hlásí ke koherenční teorii pravdy, která definuje pravdivost logickou bezrozporností (Hendl, 2005, s. 37). Vědecký realismus a pragmatismus jsou metateorie blízké konstruktivistickým teoretikům, liší se však v pojetí pravdy. Vědeckorealistický rámec se hlásí k jejímu korespondenčnímu pojetí, které definuje pravdivost souladem s objektivní skutečností. Naopak pragmatistický rámec vychází z pragmatistického a konsensuálního pojetí pravdy. Zatímco pragmatistické pojetí ztotožňuje pravdivost poznatku s jeho užitečností pro řešení daného problému, konsensuální pohled považuje za pravdivé to, na čem se shodnou přední představitelé daného vědního oboru (tamtéž).

Následující přímká zobrazuje, jak jsou tyto tři pozice situovány na spektru vymezeném nesouměřitelností na straně jedné a eklektismem na straně druhé. Zatímco pozitivismus má svým důrazem na koherenci blízko k představě o vzájemné nesouměřitelnosti, pragmatismus se svým zájmem o praktické shromažďování poznatků přibližuje eklektismu. Vědecký realismus zaujímá středovou pozici mezi pozitivismem a pragmatismem, blíže však k eklektismu než k nesouměřitelnosti.

SCHÉMA: SPEKTRUM SYNTÉZY



### Pozitivismus: neo-neo-plus

Pozitivismus je dán souborem epistemologických a metodologických předpokladů. Můžeme ho definovat následujícími rysy (Wight, 2006, s. 21): fenomenalismus (můžeme zkoumat pouze to, co se nějak jeví, nikoli samotnou realitu), nominalismus (pojmy nezachycují žádné objektivní vlastnosti věcí, jsou to jen prázdné nálepky), kognitivismus (hodnotové soudy nemají žádný přínos pro poznání) a naturalismus (přírodní i společenské vědy sdílejí tytéž vědecké metody). Vědecké metody se buď přímo opírají o matematické postupy, nebo se snaží najít kvalitativní analogie matematických postupů (King – Keohane – Verba, 1994). Matematika nabízí jednak nástroje pro vyhodnocování hromadných dat (statistika) a jednak zaručuje logickou koherenci metodologického postupu (formální modely). Vědecké zkoumání musí směřovat k nalezení kauzálního vztahu mezi pozorovanými jevy. Kauzalita je přitom chápána výlučně podle deduktivně-nomologického modelu, který spočívá v podřazení zkoumané události pod obecný zákon.

Pozitivismus se objevuje v disciplíně mezinárodních vztahů v souvislosti s druhou velkou debatou jako pokus

o překonání první velké debaty. Scientismus, který se v této debatě vymezuje vůči tradicionalismu, můžeme chápat jako pokus formulovat pozitivistický rámec. Do něho má být integrováno z realismu a liberalismu všechno, co obstojí ve světle jeho pozitivistických kritérií. Co naopak neobstojí, má být jako nevědecké zavrženo. V určitém smyslu se tento pokus se zpožděním naplňoval v 80. letech v podobě neo-neo syntézy. Ta dává realismu a liberalismu společný základ, který jim umožňuje definovat společné rysy a rozdílnosti a následně se zamýšlet nad kombinováním obou teorií v empirickém výzkumu.

Od 90. let se někteří pozitivisté (Keohane) a část konstruktivistů (Checkel, Katzenstein, Schimmelfennig) pokoušejí tuto syntézu rozšířit o reflektivistické či postpozitivistické přístupy a vytvořit jakousi „neo-neo-plus“ syntézu. Jedná se však skutečně pouze o rozšíření této syntézy na tyto nové směry, tj. ve skutečnosti o překlad jejich konceptů do pozitivistického jazyka. Rozhodně nejde o hledání nového společného základu, který by mohli sdílet jak pozitivisté, tak i postpozitivisté. Odtud pochází požadavek, že postpozitivisté by měli formulovat své vlastní hypotézy, které by mohly být testovány proti hypotézám neorealistickým či neoliberálním. Ačkoli část konstruktivistů neo-neo-plus s ní spojené požadavky přijímá, jiní se pokoušejí o skutečnou syntézu na základě vědeckého realismu (Wendt, 1999; Wight, 2006) či pragmatismu (Friedrichs – Kratochwil, 2007; Haas – Haas, 2002) a další tyto pokusy odmítají, neboť se domnívají, že konstruktivismus nemůže být souměřitelný s neorealismem či neoliberálním (Doty, 2000).

Jak v praxi vypadá neo-neo-plus syntéza? Jedním z prvních příspěvků na toto téma je práce J. Goldsteinové a R. O. Keohana (Goldstein – Keohane, 1993). Ti vycházejí v analýzách z pozitivistického vysvětlení událostí, které se obvykle opírá o snadno operacionalizovatelné materiální faktory, s nimiž pracují neoliberální a neorealismus. V okamžiku, kdy tato vysvětlení nikam nevedou (např. když má herně-teoretická si-

tuace hned několik bodů rovnováhy), přicházejí ke slovu ideje, s nimiž pracuje konstruktivismus, které pomohou dotáhnout vysvětlení do konce (např. zvolit jediný bod rovnováhy).

Důležitý příspěvek k neo-neo-plus syntéze nabízejí J. Jupille, J. Caporaso a J. Checkel (2003) a dále jej rozpracovávají M. J. Tierney a C. Weaverová (Tierney – Weaver, 2005). Dále se budeme věnovat některým z cest k syntéze, které nabízejí. Jedná se o srovnávací testování teorií, rozdělení domén, zařazení do sekvence a podřazení.

Srovnávací testování teorií nepředstavuje dokončenou syntézu. Nicméně pokud má být uskutečněno, vyžaduje, aby teoretické poznatky různých teorií byly formulovány jako testovatelné a vzájemně srovnatelné hypotézy. Jinými slovy musejí být převedeny do metateoretického jazyka pozitivismu, což může být rozhodující krok k jejich teoretické integraci. Předpokládá se, že každá hypotéza se zaměřuje na jiné nezávislé proměnné vysvětlující tutéž proměnnou závislou. Potom, co jsou hypotézy otestovány proti sobě, obstojí ty, které mají „co největší koeficienty a co nejnížší standardní chybu“ (Tierney – Weaver, 2005, s. 17). Výsledkem testování může být seřazení teorií podle jejich explanační síly či specifikace podmínek jejich platnosti.

Na specifikaci podmínek platnosti je založena syntéza cestou rozdělení domén. Vychází z poznatku, že každá teorie se zaměřuje na určitý okruh otázek a jiné pomíjí. Původní neo-neo syntéza je příkladem takového sblížení. Jde například o tezi, že neorealismus se zabývá mezinárodní bezpečností, zatímco neoliberální mezinárodními ekonomickými vztahy (Tierney – Weaver, 2005; Lipson, 1984), a o následné pokusy o překonání debaty mezi absolutními a relativními výnosy ze spolupráce. Podobným způsobem by neo-neo-plus syntéza mohla zahrnout otázky norem, kultury a identity, které neřeší ani neorealisté, ani neoliberálové (Katzenstein – Keohane – Krasner, 1998). Podobně jako předchozí přístup i zde se předpokládá, že teorie vysvětlují různými nezávislými proměnnými tutéž proměnnou závislou (konflikt, spolu-



práce, instituce) a syntéza umožňuje určit, za jakých podmínek je určité teoretické vysvětlení relevantní.

Zařazení do sekvence předpokládá, že závislá proměnná, která je výstupem jednoho teoretického modelu, je současně vstupem, tj. nezávislou proměnnou jiného teoretického modelu, který vysvětluje konečný důsledek, o nějž jde. Zatímco v předchozím modelu syntézy působí rozdílné teorie jako alternativní či komplementární kauzální vysvětlení, v tomto modelu představují pouze různé články jednoho kauzálního řetězce. Například konstruktivismus může podat vysvětlení identit aktérů a s nimi souvisejících preferencí. Od těchto identit pak mohou neoliberálové či neorealisté následně odvodit hodnoty výplatních funkcí ve strategické interakci, kterou analyzuje teorie her (Tierney – Weaver, 2005). Naopak je také možné vyjít z neoliberálního a neorealistického předpokladu tvorby preferencí a následnou interakci států zkoumat konstruktivisticky (Schimmelfennig, 2003). Variaci na totéž téma představuje již zmíněný příspěvek J. Goldsteinové a R. O. Kehana, který začíná herněteoretickou analýzou, kterou doplňuje konstruktivistickými argumenty. Jinou možnost představuje konstruktivistická analýza strukturálních omezení, po které následuje neorealistická či neoliberální analýza jednání.

Jak M. J. Tierney a C. Weaverová upozorňují, řazení do sekvence je možno použít i při zkoumání jevů, které se vzájemně ovlivňují, tj. kauzální působení probíhá oběma směry, například jednání přetváří strukturu a struktura přetváří jednání (Tierney – Weaver 2005). Sekvence se potom sestává ze dvou modelů, které se liší pouze směrem kauzálního působení. V čase jedna se zkoumá působení (nezávislé) struktury na (závislé) jednání a v čase dva působení (nezávislého) jednání na (závislou) strukturu.

K podřazení může dojít tehdy, kdy se ukáže, že jedna teorie je pouze zvláštním případem obecnější teorie. Keplerovy zákony byly zařazeny do obecnějšího rámce Newtonovy mechaniky a sama Newtonova teorie podřazena Einsteinově obecné teorii relativity (Tierney – Weaver, 2005). Zdá se však,

že tento model v současné teorii mezinárodních vztahů zůstává pouze teoretickou možností.

Pozitivistické pokusy o syntézu vynikají svojí přehledností a srozumitelností. Omezuje je však restriktivní epistemologicko-metodologický rámec, který přijímá pouze úzké pojetí kauzality a vylučuje výzkum, který nemá kauzální charakter. To mimo jiné vede buď k úplnému vyloučení, nebo k podstatnému zkreslení konstruktivistických teorií.

### Vědecký realismus: jeden svět

Vědecký realismus vychází z ontologického předpokladu, že existuje objektivní realita nezávislá na našich představách a že tuto realitu je možno poznávat. V této souvislosti je důležité odlišit filozofickou ontologii od vědecké (Wight, 2006, s. 250). Zatímco první se týká otázek existence a povahy objektivní reality světa, druhá zachycuje povahu entit, s nimiž pracuje určitá vědecká teorie (struktura, jednání, ideje, hmota). Zatímco každá teorie má své vědecko-ontologické předpoklady, filozoficko-ontologický předpoklad objektivní reality nezávislé na subjektech charakterizuje právě vědecký realismus.

Vědecký realismus se snaží ukázat, že o jeho filozoficko-ontologický předpoklad se ve své výzkumné praxi opírají i teoretici, kteří ho jinak popírají. Ani oni nepředpokládají, že samotné změny v jejich představách o materiálních věcech vyvolají změny v materiálních vlastnostech těchto věcí. Tento argument „realismu zdravého rozumu“ připravuje vědeckorealistickou půdu k propojování nejrůznějších teorií.

Z možnosti poznání objektivní reality vědečtí realisté dovozují, že zralé teorie se vztahují ke světu a že teorie nám umožňují poznávat nepozorovatelné skutečnosti. Kvalitní teorie tak odráží objektivní kauzální strukturu světa a poskytuje úspěšnější návod jednání než teorie, která to nečiní. S tím souvisí i poznávání nepozorovatelných skutečností, ať už se jedná o kauzální vztahy či o sociální struktury. Realisté uznávají, že naše analýza reality podléhá vlivu našich subjek-

tivních představ a teorií (*theory-laden*), není však jimi zcela určena (*theory-determined*) (Wendt, 1999, s. 62).

236 | Vědečtí realisté se při hledání podmínek syntézy shodují v tom, že upozadují epistemologii a naopak upřednostňují ontologii. Liší se tím od pozitivistů, kteří chápou vědecké poznání čistě epistemologicky, když vymezují vybrané postupy a otázky jako vědecké a vše ostatní z vědy vylučují. Naopak vědečtí realisté uznávají metodologické a někdy i epistemologické odlišnosti různých přístupů. Nicméně jako jednotící svorník působí jejich ontologický předpoklad, že všechny tyto poznatky se týkají stejné objektivní skutečnosti. Tato skutečnost je rozvrstvena: zahrnuje jak ideje, tak i hmotu, obsahuje jak nadindividuální struktury, tak i individuální jednání. Ve vědeckorealistických syntézách jsou různým vrstvám téže reality přisuzovány různé teoretické přístupy, přičemž konkrétní dělbu práce těchto přístupů nelze obvykle řešit předem, nýbrž teprve podle empirického předmětu zkoumání. V oblasti mezinárodních vztahů patří v tomto ohledu k nejdůležitějším pokusům příspěvky Alexandra Wendta a Colina Wighta (Wendt 1999; Wight 2006).

Wendtův pokus o syntézu spočívá v propojení „pozitivistické epistemologie“ a „postpozitivistické ontologie“. V jeho rámci si „každý může dělat, co chce, empiristé hledat zákonitosti v datech, racionalisté vytvářet deduktivní teorie, analytici procesu zkoumat případové studie, postmodernisté vytvářet konstitutivní teorie“ (Wendt 1999, s. 91). Jak vstoupit do této teoretické nirvány?

Ačkoli A. Wendt pozitivistickou epistemologii přijímá, činí tak až potom, co ji předefinuje podle svých potřeb. Za její náplň považuje pouze kritérium říkájící, že vědecká tvrzení musí být „v zásadě falzifikovatelná“ (*tamtéž*, s. 89) na základě dostupné evidence. Zbytek pozitivistického kánonu označuje za věc metodologie, k níž existuje řada alternativ. Tím ve skutečnosti přijímá i jiné epistemologické pozice. Může se pak poněkud paradoxně hlásit jak k naturalismu G. Kinga, R. O. Keohana a S. Verby tvrdících, že je pouze jeden vědecký

přístup, tak i k relativismu M. Hollise a S. Smithe tvrdících, že vždy máme minimálně dva příběhy (*tamtéž*, s. 86). Upozorňuje, že kauzalitu lze hledat i v případové studii metodou rozboru procesu (*process-tracing*), a nikoli pouze podle deduktivně-nomologických procedur. Rovněž si všímá, že mimo kauzálních vztahů existují v objektivní realitě také konstitutivní vztahy, jimiž se navzájem ustavují sociální aktéři (např. pravice versus levice, otroci versus otrokáři).

Postpozitivistickou ontologií má A. Wendt na mysli to, že za rozhodující část této objektivní reality považuje právě ideové struktury. Neznamená to však, že by z ní předem vylučoval skutečnosti materiální a individuální, říká, že různé teorie se mají zabývat různými vrstvami téže objektivní skutečnosti. V jeho vlastní teorii mezinárodního systému však ani materiální, ani individuální skutečnosti větší roli nehrají.

V praxi A. Wendt nabízí hned několik příkladů syntézy neorealistickejších, neoliberalních a konstruktivistických přístupů, ať už se jedná o povahu národního zájmu, internalizace kultur anarchie či interakci mezi státy. Tyto syntézy se opírají o téže schéma. A. Wendt ukáže, že realita mezinárodních vztahů má částečně materiální charakter (fyzické přežití státu, jednání států motivované hrozbami či ekonomickými výnosy), který dobře rozebírají neoliberalní a neorealistickejší teorie, tato realita má však také ideový charakter (uznání, normy a identity), s nímž se mohou vypořádat konstruktivisté. Neorealisté a neoliberalové jsou schopni analyzovat tu vrstvu reality, která se bezprostředně nabízí, zatímco konstruktivisté se věnují hlubší skutečnosti, která zůstává spíše skryta. Z toho vyplývá i odlišení časovosti těchto teorií. Neo-neo přístupy mohou být užitečnými nástroji analýzy v krátkodobém horizontu, nepočítají však s hlubokými změnami, k nimž dochází ve velmi dlouhodobé perspektivě, které rozeberou konstruktivisté. Nicméně konkrétní použití a kombinace jednotlivých teorií vyplývá z empirické otázky, kterou si výzkumník klade.

Wendtova vědeckorealistická syntéza v určitém ohledu připomíná již uvedené pozitivistické pokusy o syntézu. Liší se

však od nich ve svém základním předpokladu. Zatímco pozitivisté vycházejí z jednoty epistemologicko-metodologického kánonu, který vyžaduje formulaci poznatků formou testovatelných kauzálních hypotéz, vědečtí realisté vycházejí z jednoty objektivní reality zachycované testovatelnými poznatky různého charakteru. Wendtova syntéza se proto liší například od specifikace domén, neboť každá doména skutečnosti mezinárodních vztahů (ekonomika, bezpečnost atd.) v sobě zahrnuje jak materiální prvky, tak i ideje, jak struktury, tak i jednání. Naopak má blízko k sekvenčnímu modelu, nechápe však sekvenční souvislost výlučně kauzálně. Zcela explicitně se A. Wendt pokouší o podřazení, když ukazuje, že neorealismus analyzuje pouze zvláštní případ lockovské kultury anarchie.

Colin Wight možnosti vědeckorealistické syntézy ještě o něco rozšiřuje (Wight, 2006). Na rozdíl od A. Wendta se nesnaží identifikovat jednotnou epistemologii. Zvláštnost vědeckého poznání není dána epistemologicky, nýbrž vyplývá z „ontologického odhodlání k hloubce“ (tamtéž, s. 36). Znamená to, že vědec se nespokojuje pouze s pozorovatelným, nýbrž zkoumá i realitu, která se bezprostředně nenabízí. Jednotná epistemologie ani není možná, neboť každá teorie si vytváří vlastní epistemologickou pozici podle empirického předmětu výzkumu, který zakládá. Každou takovou pozici lze situovat na širokém spektru vymezeném dvěma extrémy, empirismem a racionalismem (tamtéž, s. 238). Nemá potom smysl mluvit o pozitivistické či postpozitivistické metodologii jako o nějakých jasně definovaných kategoriích, neboť existují desítky epistemologických pozic v závislosti na předmětu výzkumu. Nehraje přitom podstatnou roli, zda se jedná o výzkum přírody či společnosti. Podobně je tomu i s metodologií, kde je souvislost s předmětem výzkumu ještě názornější. Z toho vyplývá, že ani epistemologické, ani metodologické volby nemají předem dané teoretické řešení, nýbrž závisejí na výzkumné otázce. Mohou však mít ontologické implikace a pouze na úrovni ontologie má smysl se pokoušet o abstraktní propojování různých přístupů.

C. Wight je rovněž o něco skeptičtější než A. Wendt ohledně role různých teorií mezinárodních vztahů. Na rozdíl od A. Wendta odmítá reifikaci státu (tamtéž, s. 215–225) a z ní vyplývající dělení politiky na domácí a zahraniční, na čemž je většina teorií mezinárodních vztahů založena. Středem jeho zájmu jsou spíše jednotlivé teoretické koncepty než stávající teorie. Jeho syntéza tím překonává některé umělé hranice mezi různými teoretickými školami. Wightova skepse k teorii se však vztahuje pouze k současnému stavu teorií mezinárodních vztahů a netýká se teoretizování jako takového. Naopak, za důležitý cíl vědeckého poznání považuje spojování konceptů v kauzálních souvislostech.

Jeho představa o syntéze vychází z předpokladu, že lidská existence a veškerá sociální aktivita se vždy odehrává ve čtyřech propojených rovinách: rovině ryze materiální (např. tělesnost), rovině intersubjektivní (např. jazyk, pravidla), rovině výkonu sociálních rolí a rovině subjektivity jednotlivce (tamtéž, s. 296–299). Každá rovina se řídí vlastní „strukturální logikou“, jíž odpovídá specifická teorie, a žádná teorie nemůže zahrnout všechny strukturální logiky. Vlastní podoba propojení jednotlivých rovin či případná hierarchie mezi nimi jsou věci empirického výzkumu.

Vědecký realismus nabízí širší rámec pro syntézu než pozitivismus. Zahrnuje širokou paletu teoretických přístupů od formálního modelování až po konstruktivismus. Jeho hlavní slabinou je logický paradox, který se skrývá v samotných základech vědeckorealismu. Jde o vědeckorealistické nadřazení ontologie epistemologii, které je samo o sobě epistemologickou volbou!

Ač se vědecký realismus opírá o ontologii a snaží se odsunout epistemologii na vedlejší kolej, sám vychází z určité epistemologické pozice. Touto epistemologií je „epistemologie zdravého rozumu“ (*common sense*) – prasata nelétají a kočky neštěkají bez ohledu na to, jak je konceptualizujeme, tj. jsou v tomto smyslu objektivní a nezávislé na našich teoriích a pozorováních. Tato pozice „zdravého rozumu“ přibližuje vědec-



ký realismus v určitém ohledu pragmatismu (viz 1. kapitola II. části) a v jiném ohledu pozitivismu.

240 | Tento základní paradox ohrožuje koherenci jakékoli syntézy založené na vědeckém realismu. Příkladem jsou některé rozpory Wendtovy teorie. Například jeho teorie změny předpokládá, že čas od času dochází k reflexivitě, v níž vnitřní změna představ určitých aktérů, kterou nelze kauzálně přisoudit objektivním silám, přetváří objektivní realitu mezinárodních vztahů. Jinými slovy epistemologie určuje ontologii, což je v rozporu s jeho vědeckorealistickým primátem ontologie (Drulák, 2006).

A. Wendt se tyto paradoxy pokouší obejít tím, že definuje třetí cestu mezi ryze ontologickým a ryze epistemologickým postojem. Podle prvního realita určuje naše teorie a sama je na nich nezávislá (*theory-independent*), podle druhého je realita určena našimi teoriemi (*theory-determined*). A. Wendt tvrdí, že realita je pod vlivem teorií (*theory-laden*), aniž by jimi byla zcela určena. Toto řešení je intuitivně přijatelné a nabízí značnou metateoretickou pružnost pro integraci různých teorií. Je však poměrně vágní (co konkrétně znamená pod vlivem teorií?) a neodstraňuje logický paradox, který zpochybňuje syntézu.

### Pragmatismus: shoda a užitek

Pragmatismus odmítá karteziánskou představu, že by se vědecké poznání mělo opírat o jakýsi neotřesitelný základ (Kratochvíl, 2007). Odmítá jak epistemologicko-metodologický základ pozitivismu, tak i ontologický základ vědeckého realismu. Současně se však liší od radikálního skepticismu a relativismu, které z absence neotřesitelného základu vyvozují, že nelze odlišit pravdivé od nepravdivého a že různá tvrzení jsou navzájem nesouměřitelná.

Podle pragmatismu vyplývá smysl vědeckého poznání z řešení problémů praxe v dané oblasti výzkumu (Haas - Haas, 2002). Poznatek je hodnocen z hlediska své užitečnosti pro praxi mezinárodní politiky danou zkušeností politiků, di-

plomatů a dalších aktérů (pragmatická teorie pravdy). Neméně důležitou praxi však představuje samotný proces zkoumání a vyhodnocování poznatků, který má svá oborová pravidla a své oborové procedury. Vědecký poznatek musí uspokojit nároky oboru, jimiž se řídí praxe jeho představitelů (konsensuální teorie pravdy). Tyto nároky podle pragmatiků obvykle zahrnují i ostatní teorie pravdy, mluví se o koherenci, testovatelnosti či originalitě (*tamtéž*), nejsou však dány metafyzicky, nýbrž praxí oboru. Požadavky praktické užitečnosti a přijatelnosti pro obor umožňují poznatky testovat a porovnávat. Nejedná se však o univerzální, nadčasová, a jak by dodali pragmatičtí, zcela nesplnitelná kritéria, jakými jsou logická koherence či soulad s objektivní skutečností.

V oblasti mezinárodních vztahů nejsou předmětem zájmu pragmatismu teorie, nýbrž koncepty (Friedrichs - Kratochvíl, 2007). Pragmatická skepse vůči teoretickému poznání souvisí s tím, že většina teorií mezinárodních vztahů se snaží vyhovět epistemologickým a ontologickým nárokům, které pragmatismus považuje v lepším případě za zbytečné a v horším za zavádějící. V tomto ohledu nejkritičtěji se staví ke kauzálním modelům, zejména k deduktivně-nomologickým. Nicméně ani je zcela neodmítá, pokud přinášejí prakticky užitečné poznatky.

Pragmatickému přístupu je syntéza vlastní. Nejedná se však o syntézu, kterou by bylo možno předem teoreticky vymezit. Syntéza má podobu kombinace konceptů relevantních pro uchopení zkoumané otázky. Tyto koncepty mohou pocházet z různých teorií a v rámci daného výzkumu jsou dále rozvíjeny a upravovány, aby odpovídaly výzkumným potřebám. Na rozdíl od Wightova vědeckého realismu vyjadřuje pragmatický důraz na koncepty hlubší skepsi k teoretickým konstrukcím, poněvadž s nimi spojuje pozitivistickou snahu o hledání obecných zákonitostí sociální reality, kterou pragmatismus odmítá.

J. Friedrichs s F. Kratochvílem se hlásí k principu abdukce zavedenému duchovním otcem amerického pragmatismu

Charlesem Piercem. Tento postup se vymezuje jak vůči empirické indukci směřující od konkrétních pozorování k obecným pojmům, tak i vůči racionalistické dedukci směřující od pojmů k datům. Abdukce předpokládá současný výzkum dat i konceptů. Koncepty jsou upravovány podle dat a data jsou vyhledávána podle konceptů. Pragmatický výzkum se v tomto ohledu blíží metodologii zakotvené teorie (Friedrichs – Kratochwil, 2007).

242 | Hlavním cílem takového výzkumu je zprostředkovat kvalitativní porozumění složitému jevu vypracováním pojmů dovolujících jeho uchopení, přičemž tyto pojmy budou obvykle použity v případových studiích. S kvantitativním, formálním či kauzálně orientovaným výzkumem se počítá pouze jako s doplňky.

Petr M. Haas a Ernst B. Haas se v této souvislosti hlásí k pragmatickému konstruktivismu, který je definován zcela otevřenou „konstruktivistickou“ ontologií (struktura i jednání, ideje i materiální faktory) a evoluční epistemologií. Podle této epistemologie můžeme poznání o politice rozdělit do tří epistemologicky odlišných domén: představy aktérů, poznání sociálních věd a poznání přírodních věd. Platí však, že všechny tři domény jsou na sobě epistemologicky závislé a pokrok v poznání spočívá právě v propojování poznatků zakotvených v různých doménách a paradigmatech.

Pragmatismus má dobré metateoretické předpoklady k integraci odlišných teorií. Je otevřenější než pozitivismus a netrpí rozporu vědeckého realismu. Kamenem úrazu však může být jeho konsenzuální přístup k pravdě. Obor mezinárodních vztahů se již tradičně sociologicky rozpadá na různé metateoretické či teoretické školy. Každá z nich si vytváří vlastní sociální síť v podobě komunity badatelů, kteří se shodují na základních kritériích hodnocení výzkumu (konstruktivisté, poststrukturalisté, realisté, statistici, formální modely). V rámci každé takové komunity je potom možné pragmatické standardy snadno uplatnit.

Nicméně o jaké standardy se opřít při hodnocení na úrovni oboru, tj. napříč komunitami, když komunity mezi

sebou navzájem nekomunikují a jedna druhé často upírají jakýkoli nárok na užitečnost? Neplatí snad, že například samotní pragmatici předem devalvují praktický přínos pozitivistických přístupů a pozitivisté neberou pragmatiky vůbec v úvahu? Za těchto, oboru mezinárodních vztahů dobře známých, podmínek je syntéza odpovídající pragmatickým kritériím shody a užitečnosti mezi různými teoriemi, a tedy i komunitami, téměř vyloučená. Koneckonců samotný pragmatismus si ve světle svých vlastních kritérií nevede příliš dobře. V mezinárodních vztazích se jedná o jednoznačně okrajový přístup, jehož představitelé sice obohatili teoretické poznání, aniž by však, na rozdíl od neorealistů či geopolitiků, nějak významněji přispěli praxi mezinárodních vztahů.

#### Závěr: koncepty, ne teorie

Nabízí se celá řada cest ke kombinaci či syntéze teoreticky různých poznatků, které osvětlují určitý empirický jev. Každá má své silné i slabé stránky. Nejnávodnější a nejpřehlednější je pozitivismus. Některé teorie se nám však na pozitivistickém Prokrustově loži změň k nepoznání. Vědečtí realisté i pragmatici jsou v tomto ohledu o poznání šetrnější. Vědecký realismus však ve svých základech skrývá paradox, který zpochybňuje přidanou hodnotu jeho sofistikovaných metateoretických konstrukcí. Neobejdeme-li se bez rozporu, proč k syntéze nepřistoupit hned od počátku eklekticky? Pragmatici jsou schopni ekumenicky přijmout jakoukoli teorii, není však zřejmé, na jakém základě chtějí obhájit jejich propojování, pokud se opět nemá jednat o prostý eklektismus.

Za zvláštní zmínku stojí určitá skepse k teoriím mezinárodních vztahů, která spojuje tři cesty k syntéze, jež byly předmětem našeho zkoumání. Heslo „koncepty, ne teorie“ nejvýrazněji vystupuje u pragmatismu (Friedrichs) a vědeckého realismu (Wight), nicméně není cizí ani pozitivismu. Pozitivisté přistupují k alternativním teoriím obvykle tak, že je rozloží na koncepty, a pokud tyto koncepty dokážou ope-

racionalizovat, včleňují je do svých výzkumů. Tento postup nabízí inspiraci pro řešení metateoretických otázek.

Pokud kombinujeme a syntetizujeme, měly by být naším základním stavebním blokem koncepty, a nikoli teorie. Na jedné straně je třeba vždy respektovat teoretické i metateoretické souvislosti konceptu, na druhé straně není nutné se nechat svazovat empirickými zobecněními, která daná teorie přináší. Zaměření na koncepty nám poskytne flexibilitu, bez níž se při propojování neobejdeme. Z hlediska českého výzkumu mezinárodních vztahů není bez významu, že důraz na koncepty také omezí teoretický balast spojený s tím, že většina současných teorií mezinárodních vztahů vyrostla na otázkách a hlediscích, které mají pramálo společného s problémy českého výzkumu mezinárodních vztahů.

Nejslibnější cesty ke kombinacím a syntézám teorií mezinárodních vztahů vedou přes jejich rozbití na koncepty, které jsou následně skládány do nového celku. Je věcí volby, zda toto skládání bude probíhat podle pozitivistických, vědeckorealistických nebo pragmatických pravidel. Musí se však vystříhat pádu do eklektismu, a to tím, že koncepty budou důsledně metateoreticky reflektovány. Hlavní obětí tohoto procesu je kumulace vědění, kterou mají teorie umožňovat. Vzhledem k dosavadním výsledkům této kumulace se jedná o obět zanedbatelnou.

#### LITERATURA

- Doty, Roxanne Lynn (2000): Desire all the way down. *Review of International Studies*, Vol. 26, No. 1, s. 137-139.
- Drulák, Petr (2006): Reflexivity and structural change. In: S. Guzzini, A. Leader (eds.): *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his Critics*. London: Routledge, s. 140-159.
- Friedrichs, Jörg - Kratochwil, Friedrich (2007): On Acting and Knowing. Paper presented at the 6<sup>th</sup> Pan-European conference of the SGIR, Turin, September 2007. Dostupné z: <[http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/7639/3/MWP\\_2007\\_35.pdf](http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/7639/3/MWP_2007_35.pdf)>.

- Goldstein, Judith - Keohane, Robert O. (eds.) (1993): *Ideas and Foreign Policy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Guzzini, Stefano (1993): Structural Power: The Limits of Neorealist Power Analysis. *International Organization*, Vol. 47, No. 3, s. 443-478.
- Haas, Peter M. - Haas, Ernst B. (2002): Pragmatic Constructivism and the Study of International Institutions. *Millennium*, Vol. 31, No. 3, s. 573-601.
- Hendl, Jan (2005): *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Jupille, Joseph - Caporaso, James - Checkel, Jeffrey (2003): Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union. *Comparative Political Studies*, Vol. 36, No. 1, s. 7-40.
- Katzenstein, Peter J. - Keohane, Robert O. - Krasner, Stephen D. (1998): International Organization and the Study of World Politics. *International Organization*, Vol. 52, No. 4, s. 645-685.
- Katzenstein, Peter J. - Okawara, Nobuo (2001): Japan, Asian-Pacific Security, and the Case for Analytical Eclecticism. *International Security*, Vol. 26, No. 3, s. 153-185.
- King, Gary - Keohane, Robert O. - Verba, Sidney (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press.
- Kratochwil, Friedrich (2007): Of false promises and good bets: a plea for a pragmatic approach to theory building (the Tartu lecture). *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10, No. 1., s. 1-15.
- Kratochwil, Friedrich - Ruggie, John G. (1986): International organization: a state of art on an art of the state. *International Organization*, Vol. 40, No. 4, s. 753-775.
- Lipson, Charles (1984): International Cooperation in Economic and Security Affairs. *World Politics*, Vol. 37, s. 1-23.
- Schimmelfennig, Frank (2003): Strategic Action in a Community Environment: The Decision to Enlarge the European Union to the East. *Comparative Political Studies*, Vol. 36, No. 1/2, s. 156-183.
- Tierney, Michael J. - Weaver, Catherine (2005): Synthesizing Rationalist and Constructivist Approaches. Paper presented at the annual meeting of the *International Studies Association*, 5. 3. 2005, Hawai.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wight, Colin (2006): *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press.